

ΘΑΣΙΑΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΘΑΣΙΑΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
1990-1991

Α' ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΘΑΣΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Η ΘΑΣΟΣ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ:
ΙΣΤΟΡΙΑ - ΤΕΧΝΗ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

(Ανάτυπο)

Μάχη Παίζη - Αποστολοπούλου

Η ΘΑΣΟΣ ΩΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΕΞΑΡΧΙΑ

ΚΑΒΑΛΑ 1992

Η ΘΑΣΟΣ ΩΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΕΞΑΡΧΙΑ

Μάχη Παίζη - Αποστολοπούλου

Είναι γνωστό πώς η Θάσος στη διάρκεια τῆς μακραίωνης ιστορίας της υπῆρξε, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης, καὶ ἐπισκοπὴ καὶ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ μητρόπολη. Ὡστόσο, δύο φορές βρέθηκε ὑπὸ ἓνα καθεστῶς ποῦ δὲν ἐντάσσεται στὸ προηγούμενο, καθιερωμένο καὶ καλὰ μελετημένο, σχῆμα· υπῆρξε καὶ πατριαρχικὴ ἐξαρχία. Σκόπιμο λοιπὸν θεωρῶ νὰ περιγράψω πρῶτα, μὲ κάθε συντομία, τί ἦταν ἡ πατριαρχικὴ ἐξαρχία, ποιά ἦταν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ καὶ ποιοὺς ὁ τρόπος ποῦ λειτούργησε ὁ θεσμὸς αὐτὸς ὥστε, μιλώντας γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Θάσου, καὶ τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ νὰ συμπληρώσουμε καὶ τὸ θεσμὸ τῆς ἐξαρχίας νὰ φωτίσουμε μὲ μιὰ ἀκόμα, ἀρκετὰ χαρακτηριστικὴ ὅπως θὰ δοῦμε, περίπτωσή¹.

Ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα νὰ ἔχει στὴν ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσία του κοινότητες μοναστικές. Πρόκειται γιὰ τὰ πατριαρχικὰ ἢ σταυροπηγιακὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα δὲν υπάγονταν στὸν τοπικὸ ἀρχιερέα, ἀλλὰ μόνον στὴν ἐξουσία τοῦ πατριάρχου. Κατὰ τοὺς ὕστερους ὅμως βυζαντινοὺς αἰῶνες ἡ πατριαρχικὴ αὐτὴ ἐξουσία ἄρχισε νὰ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ μικρὲς γεωγραφικὲς περιοχὲς ποῦ ἀπαρτίζονταν ἀπὸ ἓναν ἢ περισσότερους οἰκισμοὺς. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πατριαρχικὰ μοναστήρια, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἄρχισε νὰ ἔχει στὴ δικαιοδοσία του καὶ «πατριαρχικὰ χωρία», «πατριαρχικὰ νησία», «πατριαρχικὰ καστέλλια», αὐτὸ ποῦ θὰ ὀνομαστῆ πατριαρχικὲς ἐξαρχίες.

Τὴν ἱστορικὴ ὥστόσο στιγμὴ ποῦ ἄρχισε ἡ ἐπέκταση τῶν πατριαρχικῶν δικαίων δὲν μποροῦμε νὰ τὴν προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια. Βέβαιο, πάντως, εἶναι ὅτι τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 14ου αἰῶνα ὑπάρχουν ἤδη «πατριαρχικὰ χωρία», τὰ ὁποῖα μάλιστα ἔχουν καταγραφεῖ στὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ πατριαρχείου. Πρόκειται γιὰ πατριαρχικὰ δίκαια ποῦ υπῆρχαν στὴ Λῆμνο καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Βάρνας· στὴν πρώτη περίπτωσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σταυροπηγια-

1. Πιὰ τὸ θεσμὸ τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας ἐτοιμάζω ἐκτενὴ μελέτη ποῦ σύντομα θὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας.

κά μοναστήρια του νησιού, αναφέρονται και τα ονόματα πέντε τουλάχιστο χωριών, ενώ άλλα έξι πατριαρχικά χωριά μνημονεύονται γύρω από την Βάρνα². Αυτή είναι και η αρχαιότερη σωζόμενη καταγραφή πατριαρχικών χωριών.

Πώς απέκτησε ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως το δικαίωμα να αποσπᾶ από τη δικαιοδοσία του αρχιερέα του τόπου οικιστικές μονάδες, να τις χαρακτηρίζει πατριαρχικές και να τις θέτει υπό την αποκλειστική έποπτεία του είναι ένα έρώτημα που η απάντησή του δεν μπορεί να είναι μονολεκτική, επειδή πρόκειται για φαινόμενο που τὸ προκάλεσαν πολλαπλά αίτια. Έχει ασφαλώς να κάνει με την αποδυνάμωση του βυζαντινού κράτους, την οποία προκάλεσαν όχι μόνον οι έξωθεν επιδρομές αλλά και οι έσωτερικές διαμάχες, που συχνά εξέλισσονταν σε εμφύλιους πολέμους. Συνδέεται με τη συρρίκνωση τῆς οικονομικῆς εὐρωστίας του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, συρρίκνωση που από τις αρχές του 14ου αιώνα οδήγησε στην απόφαση να εισφέρουν οι μητροπόλεις, αρχιεπισκοπές και επισκοπές εισοδήματα στη Μ. Έκκλησία: «διὰ τὴν στενότητα και ὕφεισιν τῶν προσόδων», αναφέρεται στην επίσημη πράξη που καθιέρωνε τις εισφορές αυτές³. Σχετίζεται ακόμα με την αύξηση τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς που απέκτησε η Έκκλησία καθώς ἄρχισε να συμμετέχει στην ἀπονομή και τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης. Τέλος, δὲν θὰ πρέπει να παραβλέψουμε τὸ γεγονός ότι τὸν 14ο αἰώνα βρέθηκαν στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο ἰσχυρές προσωπικότητες, ὅπως ὁ Ἰωάννης Γλυκὺς και ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, που συντέλεσαν στην αὐξηση τοῦ κύρους, τῆς δυνάμεις και τῆς ἐπιρροῆς τοῦ πατριάρχη.

Ήταν, βέβαια, ἀναμενόμενο ὁ νέος θεσμὸς να προκαλέσει τὴν ἀντίδραση τῶν ἀρχιερέων, ἀφοῦ, ἀποσπώντας ὁ πατριάρχης ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τους ἕναν οἰκισμὸ, τοὺς στεροῦσε και τὰ ἐκκλησιαστικὰ εισοδήματα που τοὺς ἀπέφερε, τὰ ὅποια πλέον δὲν θὰ εισέπρατταν ἐκεῖνοι. Προκειμένου να ἀποσοβηθοῦν βίαιες ἀντιδράσεις, κρίθηκε ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο σκόπιμο να ἀκολουθηθεῖ, τὸν πρῶτο καιρό, μιὰ πολιτικὴ ἤπια και κατευναστικὴ. Ἔτσι, οἱ πατριαρχι-

2. Οι καταγραφές αυτές σώζονται στὸ φ. 47ν τοῦ «ιεροῦ κώδικος» τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας —σήμερα στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Αὐστρίας ὡς Vind. hist. gr. 47. Τὸ κείμενο ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τοὺς Fr. Miklosich - J. Müller, Acta et Diplomata graeca medii aevi, 1, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Βιέννη 1860 (στὸ ἐξῆς: MM), 95 και πρόσφατα ἀπὸ τοὺς H. Hunger - Otto Kresten, Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, 1, Βιέννη 1981, ἀρ. 64.

3. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ συνοδικὴ πράξη τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1315· δημοσιεύτηκε ἀπὸ τοὺς MM 1,3-6. Πρβ. J. Darrouzès, Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople, I. Les actes des Patriarches, 5, Les regestes de 1310 à 1376, Παρίσι 1977, N. 2032, ὅπου και οἱ ἄλλες ἐκδόσεις. Για τὴν ἐνίσχυση τῶν εισοδημάτων τοῦ πατριαρχείου βλ. ακόμα Στὸ ἴδιο, N. 2010 και 2119 και ακόμα Στ. Ἰω. Κουρούσης, Ὁ λόγιος οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωάννης ΙΓ' ὁ Γλυκός, Ἀθήνα 1975, 357-358.

κὲς ἐξαρχίες σὲ ὅλη σχεδὸν τῇ διάρκειά τοῦ 14ου αἰώνα ἐκχωροῦνταν εἴτε στὸν τοπικὸ ἀρχιερέα εἴτε σὲ πλησιόχωρους ἀρχιερεῖς, ὅταν συνέβαινε νὰ χωρῆται ἢ ἔδρα τοῦ τόπου, ἐκτονώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πιθανές ἀντιδράσεις⁴. Στὸ πλαίσιο τῆς ἴδιας, ἐξάλλου, πολιτικῆς οἱ πατριάρχες ἀπέφευγαν νὰ χαρακτηρίζουν ρητὰ τίς νέες κτήσεις τους «πατριαρχικές». Ἔτσι, παρατηρεῖται νὰ ὑποκρύπτονται «πατριαρχικά δίκαια» σὲ παραχωρήσεις ποὺ τίς χαρακτήριζαν «κατὰ προεδρίαν» καὶ ἄλλοτε νὰ ὀνομάζονται «κατ' ἐπίδοσιν» ἐκχωρήσεις μητροπολιτικῶν ἐδρῶν ποὺ οὐσιαστικὰ εἶχαν ἤδη μετατραπεῖ σὲ πατριαρχικὲς ἐξαρχίες⁵.

Οἱ ἀντιδράσεις ὡστόσο τῶν ἀρχιερέων φαίνεται πὼς δὲν ἔλειψαν καὶ ἡ στάση τους ἀπέναντι στὸ νέο θεσμὸ ἔχει ἀποτυπωθεῖ εὐγλωττα σὲ ἓνα σχόλιο ποὺ πιθανῶς ἀνατρέχει στὴν περίοδο ἐκείνη: «οὐδὲ γὰρ εἶχε ὁ πατριάρχης κατὰ τόπους χωρία· ἃ δὲ νῦν ἔχει, τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων ἐσφετερίσατο»⁶. Σφετερισμὸς λοιπὸν θεωρήθηκε ἡ ἐπέκταση τῶν πατριαρχικῶν δικαίων καὶ σὲ οἰκισμοὺς. Καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ προσπαθήσουν οἱ ἀρχιερεῖς νὰ κερδίσουν ὅ,τι μπορούσαν μέσα σὲ αὐτὴ τῇ διαμάχῃ· ἔτσι, ἔχουμε περιπτώσεις ποὺ προσαρτοῦν στὴν ἐπαρχία τους τόπους πατριαρχικοὺς ἐκμεταλλεῦόμενοι τὸ γεγονός ὅτι τοὺς ἐπόπτευσαν μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐξάρχου. Μπροστὰ στὴν κατάσταση αὐτὴ ἡ πολιτικὴ τοῦ πατριαρχείου θὰ ἀλλάξει· θὰ ἀναζητηθοῦν νέα πρόσωπα, περισσότερο ἐμπιστά καὶ λιγότερο ἰσχυρά. Τὸ πρῶτο γνωστὸ δεῖγμα: ἡ πατριαρχικὴ ἐξαρχία τῆς Γιάλτας εἶχε δοθεῖ τὸ 1384 «ἐξαρχικῶς» στὸν μητροπολίτη Γοτθίας· μετὰ ὅμως ἀπὸ τίς ἐνέργειές του νὰ προσαρτήσῃ ναοὺς τῆς ἐξαρχίας στὴ μητρόπολή του, ἡ Γιάλτα ἐκχωρεῖται τὸ 1386 σὲ ἓναν ἀπλὸ ἱερομόναχο⁷.

4. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα: στὸν μητροπολίτη Σεβαστείας ἐκχωροῦνται τὸ 1347 «τὰ ἐντὸς τῆς ἐνορίας αὐτοῦ... πατριαρχικά ἐξαρχικά δίκαια» (βλ. τὸ κείμενο στὸ *MM* 1, 257-258).

5. Ὁ *J. Darrouzès*, *Les Regestes...*, N. 2543 Critique, παρατηρεῖ πὼς, στὴν περίπτωση ποὺ ἡ ἐκχώρηση γίνεται πρὸς ἓναν μητροπολίτη, ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐπίδοσεως καὶ τῆς ἐξαρχικῆς ἐκχωρήσεως εἶναι μικρὴ. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ τονιστεῖ ἡ ἀκόλουθη διαφορὰ: στὴν ἐπίδοση τὸ σύνθηρον δὲν παραχωρεῖται στὸν ἀρχιερέα, ἐπειδὴ κατέχει ἤδη κάποιον ἄλλο, τὸ σύνθηρον τῆς ἀρχιερείας του ἔδρας. Στὴν περίπτωση ὅμως τῶν πατριαρχικῶν ἐξαρχικῶν ὁ λόγος ποὺ δὲν παραχωρεῖται τὸ σύνθηρον εἶναι ὅτι ἀνήκει στὸν πατριάρχη.

6. Τὸ σχόλιο σώζεται στὸ φ. 53ν τοῦ χφ 2 τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου· βλ. ἐκδόσή του *Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλάκης*, Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο, 1, Ἀθήνα 1987, λήμμα 75. Γιὰ τὸ χρόνο ποὺ γράφτηκε τὸ σχόλιο βλ. ὅσα ἀναφέρω στὴ μελέτη μου: Ἀνεπίσημα ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, Παρασχέδια καὶ μνηστευτικὰ τοῦ 1476, Ἀθήνα 1988, 66.

7. Τὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἔχουν δημοσιευτεῖ στὸ *MM* 2, 67-68, 74-75 καὶ 249. Πρβ. ἀντίστοιχα *J. Darrouzès*, *Les Regestes...*, 6. *Les regestes de 1377 à 1410*, Παρίσι 1979, N. 2779, N. 2797.

Με την όθωμανική κατάκτηση ο θεσμός τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας θὰ βρεῖ τις συνθηκῆς εὐνοϊκῆς ὄχι μόνο γιὰ νὰ ἐπιβιώσει, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ περισσότερο. Ἡ νέα ἐξουσία, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, θὰ ἀναγνωρίσει στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία τὸ δικαίωμα νὰ αὐτοδιοικεῖται. Ἔτσι, ὑπὸ τὸ νέο καθεστῶς θὰ διατηρηθεῖ ἡ παλαιὰ διοικητικὴ διάρθρωση, στὴν ὁποία ὑπῆρχε καὶ ὁ θεσμός τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας. Ὁ θεσμός αὐτὸς στὴ διάρκεια τῶν δύο πρώτων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας θὰ ἀποκρυσταλλῶσει τὰ χαρακτηριστικὰ του γιὰ νὰ φθάσει στὴν ἀκμὴ του τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στὴ Θάσο. Τὸν 14ον αἰώνα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1365 πιὸ συγκεκριμένα, ὁ πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος ἀνέθεσε τὰ «ἐν τῇ νήσῳ Θάσῳ» πατριαρχικὰ δίκαια στὸν ἀρχιεπίσκοπο Μαρωνείας⁸. Ἡ διατύπωση ὡστόσο τοῦ κειμένου τῆς παραχώρησης δὲν ἀφήνει νὰ διαφανεῖ σαφῶς ἂν τὰ πατριαρχικὰ δίκαια κάλυπταν ὀλόκληρο τὸ νησί ἢ ἀναφέρονταν μόνο σὲ μοναστήρια πατριαρχικά. Ὑπάρχει ὅμως μία ἔνδειξη: ἡ παρότρυνση τοῦ πατριάρχου γιὰ ὑπακοή στὸν νέο ἑξαρχο ἀπευθυνόταν στοὺς χριστιανούς τοῦ νησιοῦ καὶ ὄχι μόνο σὲ μοναχοὺς. Τὴν ἔνδειξη αὐτή, ὅτι δηλαδὴ πιθανῶς ὀλόκληρο τὸ νησί ἦταν πατριαρχικὴ ἐξαρχία, ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἓνα γράμμα τοῦ ἴδιου πατριάρχου ἑξὶ χρόνια ἀργότερα. Τὴ φορὰ αὐτὴ ὁ πατριάρχης ἐκχωρεῖ σὲ ἓνα ἄλλο πρόσωπο, τὸν μητροπολίτη Χριστουπόλεως, «τὴν ἐξαρχίαν καὶ διοίκησιν τῆς νήσου Θάσου», ὅπως ἀναφέρεται στὸ κείμενο⁹. Εἶναι σαφές, νομίζω, ὅτι τὰ δίκαια ποὺ κατεῖχε ὁ πατριάρχης στὴ Θάσο ἀπλώνονταν σὲ ὀλόκληρο τὸ νησί. Ἄς σημειώσουμε ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἐκχώρηση τῆς Θάσου ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀνέφερα ὅτι ἐπικρατοῦσαν στὴν πολιτικὴ τῆς πρώτης περιόδου: νὰ δίνονται δηλαδὴ οἱ πατριαρχικῆς ἐξαρχίης στοὺς πλησιόχωρους ἀρχιερεῖς¹⁰.

8. Τὸ κείμενο τῆς ἐκχώρησης σώζεται στὸ φ. 244 τοῦ χφ Vind. hist. gr. 47. Πρβ. J. Darrouzès, Les Regestes..., 5, N. 2496· τὸ κείμενο δὲν ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τοὺς Miklosich-Müller. Ὁ J. Darrouzès στὴν Critique σημειώνει πὺς ἡ παρουσία πατριαρχικοῦ ἑξάρχου στὸ νησί δὲν ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ταυτόχρονη ὑπαρξὴ τοπικοῦ ἐπισκόπου, διότι ὁ ἑξαρχος θὰ ἀσχολεῖτο μόνο μὲ τὰ πατριαρχικὰ δίκαια. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ Θάσος ὄχι μόνο δὲν εἶχε τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἐπίσκοπο, ἀλλὰ εἶχε μετατραπεῖ, γιὰ σύντομο ἔστω διάστημα, σὲ πατριαρχικὴ ἐξαρχία γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέρω ἀμέσως πιὸ κάτω στὸ κείμενο.

9. Καὶ αὐτὸ τὸ κείμενο δὲν δημοσιεύτηκε ἀπὸ τοὺς Miklosich-Müller· πρβ. ὅμως J. Darrouzès, Les Regestes..., 6, N. 2610.

10. Στὸ χφ Vat. gr. 1858, στὸ φ. 4, σώζεται τὸ κείμενο ἑνὸς ἐνταλτηρίου γράμματος μὲ τὸ ὅποιο ὁ μητροπολίτης Δράμας «καὶ ἑξαρχος Θάσου» ὀνομάζει πνευματικὸ τὸν σακελλάριο τῆς Θάσου Δημήτριο. Τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ κείμενο παρουσίασε, στὴ διάρκεια τοῦ παρόντος συνεδρίου, ὁ Σωκρ. Καπλανέρης. Τὸ κείμενο ὡστόσο αὐτὸ, ποὺ χρονολογεῖται

Τὴ Θάσο τὴ βρίσκουμε πάλι νὰ ἀποτελεῖ πατριαρχικὴ ἐξαρχία, σύμφωνα πάντα μὲ τὶς σωζόμενες πηγές, τὸν 17ο αἰώνα. Ἐνα ἐπίσημο κείμενο τοῦ 1646, ἕνας συνοδικὸς τόμος ποῦ ἐκδόθηκε μὲ χρονολογία «ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αχμς', ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ, ἰνδ. ιε'», ἀναφέρει ρητὰ πὺς ἡ Θάσος ἦταν ὡς τότε πατριαρχικὴ ἐξαρχία. Τὸν Δεκέμβριο ὅμως τῆς χρονιάς ἐκείνης ἡ σύνοδος ἀποφάσισε νὰ ἀλλάξει τὸ ἐκκλησιαστικὸ καθεστῶς στὴν περιοχὴ· μετέτρεψε σὲ μητρόπολη τὴν Μαρωνεῖα, ἡ ὁποία ἦταν ὡς τότε καὶ αὐτὴ πατριαρχικὴ ἐξαρχία, καὶ προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὴ νεοϊδρυθεῖσα μητρόπολη ἐνέταξε σ' αὐτὴν «τὰ δύο πατριαρχικὰ νησιά», τὴ Θάσο καὶ τὴ Σαμοθράκη¹¹. Πληροφορίες γιὰ τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο εἶχε ἐκχωρηθεῖ ἡ ὡς τότε ἐξαρχία τῆς Θάσου μᾶς παρέχει ἕνα ἄλλο κείμενο, τοῦ 1651. Δὲν ἦταν τώρα πιά κάποιος πλησιόχωρος ἀρχιερέας οὔτε ἕνας ἀπλὸς ἱερομόναχος, ὅπως στὴν περίπτωσι τῆς Γιάλτας τὸν 14ον αἰώνα· ἦταν ἀξιωματοῦχος τοῦ πατριαρχείου. Ἦταν πρωτεύδικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὀνομαζόταν Σοφιανὸς καὶ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα ποῦ τοῦ ἀπέδιδε ἡ ἐξαρχία ἐξασφάλιζε τὰ πρὸς τὸ ζῆν, «ζωάρκειαν παντὸς τοῦ βίου», ὅπως ἀναφέρεται στὸ κείμενο. Καταλαβαίνει λοιπὸν κανεὶς γιατί, ὅταν ἡ Θάσος ἐπαψε νὰ εἶναι ἐξαρχία καὶ ὑπάχθηκε στὴ μητρόπολη Μαρωνεῖας, ὁ Σοφιανὸς ἄρχισε ἕναν ἀγῶνα διεκδικώντας τὰ εἰσοδήματα ποῦ ἔχασε, ἀγῶνα ποῦ ἔληξε αἴσια γι' αὐτὸν πέντε χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ πατριάρχης τοῦ παραχώρησε «ἀντὶ τῆς πρότερον αὐτοῦ ἐξαρχίας Θάσου» τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ μοναστήρι τοῦ Φωτοδότου Χριστοῦ στὴ Νάξο¹².

Εἶναι γεγονόςὸς ὅτι, γιὰ τὴν περίοδο τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων τῆς Τουρ-

στὸ 1440, δὲν νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ τεκμήριο πὺς, τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἡ Θάσος ἦταν πατριαρχικὴ ἐξαρχία· διότι, σὲ τέτοια περίπτωσι, ὁ μητροπολίτης Δράμας, ἂν κατεῖχε τὴ Θάσο ὡς ἐξαρχία, δὲν θὰ ὀνόμαζε ὁ ἴδιος τὸν Δημήτριο σακελλάριο «τῆς ἀρχιεπισκοπῆς» Θάσου. Πιστεύω, ὅπως ἄλλωστε ἔχει ὑποστηρίξει καὶ ὁ *J. Darrouzès, Les Regestes...*, 6, N. 3034 Critique, ὅτι ἡ Θάσος τὸ 1440 παρέμενε ἀρχιεπισκοπὴ —εἶχε μεταπέσει τὸ 1397 ἀπὸ ἐξαρχία σὲ ἀρχιεπισκοπὴ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἔδρα χήρευε καὶ ἔτσι ἡ διοίκηση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Θάσου δόθηκε «ἐξαρχικῶς» στὸν μητροπολίτη Δράμας. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν νομίζω ὅτι ἀρκεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ μητροπολίτη Δράμας ὡς «ἐξάρχου Θάσου» γιὰ νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ Θάσος μετατράπηκε καὶ πάλι τὸ 1440 σὲ πατριαρχικὴ ἐξαρχία.

11. Ὁ συνοδικὸς τόμος τῆς ἰδρύσεως τῆς μητροπόλεως Μαρωνεῖας σώζεται στὸ φ. 142r-v τοῦ χφ 2 τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου καὶ ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν *Γερμανὸ Σάρδεων*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι ἀνατολ. καὶ δυτ. Θράκης, «Θρακικὰ» 6 (1935), 85-87.

12. Οἱ πληροφορίες παραδίδονται στὸ κείμενο τῆς παραχώρησης τῆς μονῆς πρὸς τὸν Σοφιανὸ. Σώζεται στὸ φ. 237v-238r τοῦ χφ 2 τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου καὶ ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν *Γ. Ζολῶτα*, Ἱστορία τῆς Χίου, 3, 2, Ἀθήνα 1928, 156-157· τμῆμα του εἶχε δημοσιεύσει ὁ *Μ. Γεδεών*, Ἐξαρχίαι πατριαρχικαὶ πρὶν 180 ἐτῶν, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», 33 (1913), 265.

κοκρατίας, οί πηγές δέν μπορούν νά χαρακτηριστοῦν ἄφθονες· μάς ἐπιτρέπουν, ὠστόσο, νά ἐντοπίσουμε τὸ ἐξαρχικό καθεστῶς τῆς Θάσου καί ἀκόμα νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ λήξη του συνδέεται μὲ τὶς ἀνακατατάξεις πού παρατηροῦνται στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ τὰ συνέδρια πού ἔγιναν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Καβάλα καί στὴ Δράμα ἔφεραν στὸ φῶς νέες πηγές καί διευκρίνισαν καλύτερα τὴν εἰκόνα πού εἶχαμε γιὰ τὴν περιοχὴ, εἰκόνα ἀστάθειας, μὲ πληθυσμιακὲς ἀνακατατάξεις καί μὲ ἀντιστοιχίες ἀλλαγές στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση: αὐξομειώνονται τὰ ὄρια μητροπόλεων μὲ προσαρτήσεις νέων περιοχῶν ἀλλὰ καί μὲ τὴν ἀπόσπαση ἄλλων. Μέσα στὴ δίνη αὐτὴ, ἡ ἀνασύσταση μιᾶς μητροπόλεως τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, τῆς Μαρώνειας, προκάλεσε καί τὴ λήξη τοῦ ἐξαρχικοῦ καθεστώτος τοῦ «πατριαρχικοῦ νησίου» τοῦ βόρειου Αἰγαίου.

Ἡ περίπτωση πάντως τῆς Θάσου ὡς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας, εἶναι νομίζω ἀρκετὰ χαρακτηριστικὴ, καθὼς ἀγγίζει τὰ δύο ἀποφασιστικὰ χρονικά σημεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ θεσμοῦ: μάς δίνει ἓνα δεῖγμα ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα, τὸν αἰῶνα δηλαδὴ πού πρωτοεμφανίζεται ὁ θεσμὸς καί ἡ περίπτωσή της ἐπαληθεύει τὴ θεωρία ὅτι, τὴν πρώτη περίοδο, οἱ ἐξαρχίες ἐκχωροῦνταν σὲ πλησιόχωρους ἀρχιερεῖς. Ἀκόμα, ἡ Θάσος προσφέρει ἓνα τυπικὸ δεῖγμα ἀπὸ τὸν 17ον αἰῶνα, ὅταν πλέον ὁ θεσμὸς ἔχει ἀποκρυσταλλώσει τὰ χαρακτηριστικά του καί ἔχει διαμορφώσει τὸ ὀριστικὸ του σχῆμα, σχῆμα σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἡ ἐκχώρηση τῶν ἐξαρχιῶν γινόταν κατὰ κύριο λόγο σὲ ἀξιωματούχους τοῦ πατριαρχείου, οἱ ὅποιοι καί καρποῦντο τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα ἔναντι τῶν ὑπηρεσιῶν τους πρὸς τὴ Μ. Ἐκκλησία.

Ὁ θεσμὸς αὐτός, πού ἔχει ἐλάχιστα μελετηθεῖ, χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς πατριάρχες γιὰ νά ἀνταμείψουν προσφερόμενες ὑπηρεσίες ἢ γιὰ νά διατηρήσουν λεπτὲς ἰσορροπίες. Δικαιολογημένα, νομίζω, ὁ Μανουὴλ Γεδεών τόλμησε νά χαρακτηρίσει τὶς πατριαρχικὲς ἐξαρχίες ὡς «εἰδὸς τιμαρίων ἐκκλησιαστικῶν»¹³.

13. Τὴ διατύπωση αὐτὴ χρησιμοποιεῖ στὴ μελέτη του Ἐξαρχίαι..., 266.